

Navarra. Mig ral inèdit de Ferran el Catòlic. Catalogació i corpus

JORDI VALL-LLOSERA I TARRÉS¹

Breu assaig històric

Joan II *el Sense Fe* es casava amb Blanca de Navarra² el 1420, un matrimoni del qual naixé Carles, el Príncep de Viana. Blanca moria el 1421. El 1444, Joan II es casava en segones núpcies amb Joana Enríquez,³ qui donaria a llum el futur Ferran el Catòlic. Joan II li concedia al seu fill Carles “només” el càrrec de lloc-tinent del regne de Navarra, incomplint així el testament de la seva primera esposa, qui el feia hereu al tron, i originant un conflicte successori entre pare i fill, recolzats pels partits agramontès i beaumontès respectivament. El 1452, Carles era empresonat; va morir el 1461. Mitjançant el Tractat de Barcelona del 1455, Elionor, filla de Joan II i de la difunta Blanca de Navarra, era nomenada hereva al regne, juntament amb Gastó IV, amb qui s’havia casat el 1436. El 12 d’abril del 1462, en el Tractat d’Olite, Joan II era reconegut rei de Navarra, i Elionor, la seva successora (esdevingué reina el 1479). Francesc Febus (Francesc I), fill d’Elionor i de Gastó IV de Foix, esdevindria rei el 1479 i fins el 1483; encetà la dinastia Foix i fou succeït per la seva germana Caterina I, qui regnà fins el 1513. Ferran el Catòlic envaïa el regne de Navarra⁴ el juliol del 1512 i el retornà a la dinastia Trastàmara de la Corona Catalanoaragonesa. Ferran, hàbil polític, reconeixia al regne de Navarra la seva pròpia identitat i era acceptat com a rei per les seves autoritats el 1513. Ferran cedia Navarra a la seva filla en les corts castellanes celebrades a Burgos el 1515, acte amb el qual quedà annexionat a la Corona de Castella. Entremig se succeeixen diversos intents de recuperació del regne per part dels monarques de la Baixa Navarra,⁵ un d’ells el 1516 per part de Joan

1. Investigador numismàtic. Membre de la SCEN (IEC).
2. Filla de Carles III de Navarra, dit *el Noble*, rei de Navarra i comte de Evreux del 1327 al 1425.
3. Filla de Fadrique Enríquez, almirall de Castella i assessor de Joan II de Castella.
4. Només l’Alta Navarra, que comprenia els territoris situats al sud dels Pirineus.
5. La Baixa Navarra són els territoris situats al nord dels Pirineus.

III d'Albret, marit de Caterina I de Navarra, i més tard per Enric II d'Albret, just un cop mort Ferran II.⁶ El futur emperador Carles V⁷ restava fora de la península i, en un context de conflictes bèl·lics incessants,⁸ el 1520 trepitjaria per primer cop Navarra. El 1521 té lloc la principal acció de les tropes franco-navarreses amb la qual s'ocupa la totalitat del regne, tot i que immediatament pateixen diverses derrotes. Finalment, el 1528, les tropes castellanes abandonen la Baixa Navarra, una acció en què perderen la seva possessió de forma definitiva en ser ocupada per Enric II. El 1620, la Baixa Navarra i el Biarn serien incorporats definitivament a la corona francesa.

Notícies documentals monetàries.

1513, 12 de juny. Les autoritats navarreses demanaren a Ferran I (de Navarra) que els autoritzés a poder emetre moneda menuda: *cornados* i *medios cornados*. Tals peticions es farien efectives mitjançant dues ordenances promulgades el mateix any. El primer estudiós en aportar documentació és Juan Bautista Barthe,⁹ a partir del qual la resta d'estudiosos ens aporten les mateixes dades.¹⁰

1513, 19 de juny. Primera pragmàtica signada a Valladolid. Es confirmava com a mestre de la seca Belenguer Daoyz,¹¹ qui ja gaudia del càrrec des del 1503, durant el regnat de Joan i Catalina; i es nomenava guarda Juan Miguel Garcés de Cascante. Es concedia llicència per a encunyar moneda de billó fins

6. Ferran el Catòlic, conscient de la malaltia mental de la seva filla Joana, la prematura mort del seu gendre Felip i la minoria d'edat del seu successor, el seu net Carles, deixà com a regent del regne de Castella el Cardenal Cisneros fins l'arribada del nou monarca, Carles V, el 1517.

7. Carles V naixia el 1500; fou fill de Joana la Boja i de Felip el Bell, i net de Ferran el Catòlic. Essent menor d'edat, era reconegut rei el 1517 pel papa Lleó X, i el 1518 en feia el jurament, juntament amb la seva mare. El 1519, en morir el seu avi Maximilià I d'Àustria, heretava les seves possessions i fou proclamat emperador del Sacre Imperi Romanogermànic l'octubre del 1520.

8. No només en el regne de Navarra. Un clar exemple són les revoltes de les Germanies, especialment als regnes de València i de Mallorca, més alguns aldarulls al Principat.

9. BARTHE, 1843, p. 105-106. "... Estos son los datos positivos que hemos podido reunir acerca de las monedas de la monarquía de Navarra hasta su incorporación con Castilla en el año 1512. Desde entonces comenzó a variar el sistema de su fabricación, según el influjo que las nuevas relaciones ejercían sobre los intereses comerciales. En 1513 Fernando el Católico dió una ordenanza sobre la forma de batir la moneda en Pamplona; entre otras cosas disponía que no se batiese de oro y plata sino según la ley y ordenanzas de las casas de Burgos o Zaragoza. Concedió licencia para acuñar reales de oro a 23 quilates y tres cuartillos con el peso de dos dineros y 18 granos, debiendo salir 70 piezas de cada marco, con el letrero por un lado de Sit nomen Domini benedictum alrededor del busto del rey; y por el otro Ferdinandus Dei gratia rex Navarre et Aragonum; que se acuñasen también doblones de oro de la misma ley, conforme a los que se batían en Burgos; medios reales de oro conforme a la ley de los reales y la mitad de su peso; como eran los medios ducados de oro de Burgos: reales de plata a 11 dineros y 4 granos, y 72 piezas en marco, debiendo valer cada una 68 cornados de Navarra, que eran 34 maravedis de Castilla; medios reales y cuartillos a la misma ley, y peso respectivo de la mitad y cuarta parte del real; cornados de vellón a ley de 7 granos y 240 cornados en cada marco, como las blancas que se batían en Burgos; y que se acuñasen finalmente medios cornados, llamados negretes, a ley de tres granos y medio debiendo valer la mitad que los cornados. Que se pagase el oro fino de 24 quilates, en la casa de moneda, con 70 reales de oro cada marco, y la plata a 40 libras carlines el marco de ley de 11 dineros y 9 granos".

"Carlos V dió varias ordenanzas en 1524 acerca de la uniformidad del valor de las monedas..."

10. Veure: MARÍN, 1975, p. 39-63; BERGUA, IBÁÑEZ & LIZARRAGA, 1991, p. 109-121; Ros, 2013, p. 237-254, etc.

a 11.000 lliures de cornados i medios cornados. També es prohibia l'emissió d'altra moneda d'or i de plata a la seca de Pamplona que no s'ajustés a la llei, ordenances i costums de la que es fabricava a les seques de Burgos i Saragossa.

1513, 3 de setembre. Segona pragmàtica per la qual es regulava el funcionament de la seca i s'especificaven les característiques de cada valor.

Moneda d'or. Manava que es fabriquessin mitjos, rals¹² i dobles rals d'or de 23 $\frac{3}{4}$ quirats¹³ on hi havia de figurar el bust del monarca a l'anvers i les armes de Navarra al revers, i les llegendes FERDINANDVS DEI GRACIA REX NAVARRAE ET ARAGONVM i SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM respectivament,¹⁴ a excepció dels mitjos, que, en lloc del bust, portarien dues F amb una coronada al damunt.

Pel que fa a l'argent, s'havien de batre *reales de plata* a llei d'11 diners i 4 grans, i a la talla de 72 peces per marc, cadascun amb un valor de 68 *cornados* navarresos o, el que era el mateix, 34 *maravedís* de Castella; també es fabricarien mitjos i quarts de ral.¹⁵ Tots ells portarien les armes de Navarra coronades i la llegenda FERDINANDVS DEI GRATIA REX NAVARRAE ET ARAGONVM a l'anvers, i una creu amb lletres F i corones als espais (hem d'entendre que fan referència al nom del monarca) i la llegenda SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM al revers.

Volem transcriure les conclusions que fa Jorge Marín de la Salud sobre els mitjos i quarts de ral de Navarra d'un document del qual no cita la font ni cap altra referència (MARÍN, 1975, p. 52-53):

MEDIOS REALES

Los medios reales debían ser de la misma ley que los reales y pesando dos medios reales de plata un real entero de plata y también conforme a la ley y peso de los de Burgos.

Del marco deberían salir, por tanto 136 piezas y llevarían sus señales y retulos de la misma forma y manera, que los reales de plata llevan, proporcionando aquellas con la grandor que seran...

11. BERGUA, IBÁÑEZ & LIZARRAGA, 1991, p. 109: "... Belenguer Daoyz, que había desempeñado el cargo durante el reinado de Catalina y Juan de Albret desde 1503." MARÍN, 1975, p. 45: "En esta Ordenanza se nombra a Belenguer Daoyz... Este apellido lo habíamos visto – Martín Daoyz – en el reinado de Juan II acuñando moneda".

12. MARÍN, 1975, p. 47: "Estos reales de oro debían ser de la ley de 23 quilates y 3/4. Su peso sería de 2 dineros 18 granos y habrían de salir del marco **del dicho nuestro reyno de Navarra 70 piezas**". S'especificava clarament que el marc era el navarrès de 244,75 grams; així doncs, el ral d'or tenia un pes teòric de 3,496 grams per peça.

13. Tot i no mencionar-se, també bateren exemplars de quàdruple ral d'or. No coneixem, en canvi, exemplars de mig ral d'or.

14. Les llegendes no són exactament iguals, pateixen abreviacions en ajustar-se a l'espai.

15. Només es coneixen els rals i els mitjos rals; en cas d'haver-se encunyat quarts de ral, no ens n'ha arribat cap exemplar.

CUARTILLOS

*Se ordena batir **cuartillos de plata**, con la misma ley de los reales y de tal forma que **cuatro cuartillos de plata** – pesasen – **un real de plata**. También conforme a las acuñaciones de Burgos, su anverso y reverso debía ser el mismo de los reales y medios reales, **proporcionando aquellos con el grandor...** Del marco deberían salir 272 piezas.*

Com comentàvem abans, el marc d'argent navarrès era de 244,75 grams,¹⁶ i tal com apunten Juan Bautista Barthe i estudiosos posteriors com Aloïss Heiss, etc., per cada marc havien d'encunyar-se 72 peces (3,399 grams per ral). Hem d'advertir, per tant, l'error de càlcul i comentari de Marín¹⁷ pel que fa a les peces de mig ral i quart de ral fabricats per marc d'argent, 136 (1,8 grams per mig ral)¹⁸ i 272 (0,9 grams per quart de ral) respectivament, el que suposaria un pes teòric per al ral de 3,6 grams.

1518. Es concedeix a Miguel de Herrera l'exploració de les mines d'or i plata de Navarra a canvi d'una part dels beneficis.

1521. S'inicien les obres de la nova seca de Pamplona.

1522. Lope de Labayen és proclamat moneder.

1524. Notícia per la qual el virrei ordena un pagament a Belenguer Daoyz.¹⁹

1524, 30 de març. Mitjançant una Reial Provisió, es fixa el valor de les monedes que circulaven en el regne pel perill de la fuga de la bona moneda a l'exterior.

1524, 15 d'abril. Nova Reial Provisió on s'amplien i modifiquen algunes de les disposicions anteriors.²⁰

1535, 11 de maig.²¹ L'ambaixador Salinas, per ordre de Carles V, mana que els moneders de tots els seus regnes vinguin a la ciutat de Barcelona per a encunyar moneda per a l'empresa de Tunis.

1547. El mestre de seca, Francés Daoyz, demana poder fabricar *cornados* i una nova moneda de 2 i 4 maravedís utilitzant com a metall les velles *tarjas*.

1549, 5 i 25 d'agost; i 1550. Les autoritats sol·liciten al virrei poder fabricar *cornados*.

16. CRUSAFONT, 2015, p. 81. El marc d'argent navarrès era superior al de Catalunya, Mallorca i Sardenya (234,3 grams) o València (238 grams).

17. Aquest error ha estat repetit per tots els estudiosos i treballs posteriors.

18. No tenim cap dada sobre el pes de cap dels mitjos rals coneguts que tot seguit catalogarem. L'exemplar que presentem té un pes d'1,45 grams i, tenint en compte el seu desgast normal de circulació, fàcilment podria assolir un pes teòric d'entre 1,65 i 1,7 grams, però difícilment 1,8 grams, com apuntaria Marín.

19. Aquesta notícia confirma que Belenguer Daoyz mantenia el càrrec de mestre de seca en el regnat de Carles V.

20. Una de les disposicions és el marcat de la moneda que es deixa en mans de Belenguer Daoyz (MARÍN, 1975, p. 79 i 83). Vegeu Fig. 1.

21. Aquestes ordres ja haurien estat manades anteriorment doncs consta un document en data del 20 d'abril del 1534.

Fig. 1. Ducat de Joan III Albret i Caterina I de Navarra contramarcats amb les armes de Navarra. (Jesús Vico 139 n. 355 - Ex HSA 8018)

Mig ral. Corpus actual.

L'extrema raresa d'aquest valor queda ben palesa en la bibliografia numismàtica. La primera publicació de la qual tenim constància data del 1892, el catàleg de la col·lecció Vidal Quadras.²² Aquest exemplar serviria de referència pels estudis posteriors. Hauria de passar quasi un segle (1982) per tal que el Dr. de Crusafont mostrés un segon exemplar inèdit trobat a l'Institut Valencia de Don Juan (Madrid).²³ Javier Bergua en publicava un tercer exemplar el 1991.²⁴ Així doncs, teníem la realitat numismàtica de 3 exemplars coneguts en els darrers 128 anys. Només cal reproduir el comentari que en feia Jorge Marín de la Salud el 1975 en el seu estudi²⁵ sobre la moneda navarresa: *“Sólo he podido comprobar la existencia de esta pieza a través de una fotografía de la que pertenece a la colección Vidal Quadras. La reproducción de esta moneda en algunas publicaciones es sólo el resultado de un trucaje técnico, ya que se ha recurrido a reproducir la fotografía reducida de la pieza de un real. Sirva este dato para darnos idea de su rareza”*.

Nº 1. VQR, 1892, núm. 6428.

Anvers (encuny A): ♂ F ◦ **ERNANDVS** ◦ D ◦ G ◦ R ◦ **NA** (A llatina i V annexades). Armes de Navarra coronades, emmarcades dins d'una fina línia.

Revers (encuny A): ♂ SIT ◦ **NOMEN** ◦ DOMINI ◦ B. Creu interior dins d'orla lobulada amb F i corones als espais. Les lletres F al primer i quart quarts; les F dretes respecte del punt central de la creu.

Pes: - g. Diàmetre: 22 mm.

A&C 337-1 nº 501 1,51 g. (Vidal Quadras 6428, mateix exemplar)

22. VQR, 1892, núm. 6428, pàg. 130, volum segon.

23. DE CRUSAFONT, 1982, núm. 646 var-1, pàg. 388.

24. BERGUA, IBÁÑEZ & LIZARRAGA. Aquest exemplar també seria publicat per Ricardo Ros (Ros 2013, núm. 4.1.13 – Núm. 1 pàg. 249).

25. MARÍN, 1975, pàg. 53.

Nº 2. DE CRUSAFONT, 1982, núm. 646, var-1.

Anvers (encuny A): ☉ F ◦ **ERNANDVS** ☉ D ☉ G ☉ R ☉ **NA** (A llatina i V annexades). Armes de Navarra coronades emmarcades dins d'una fina línia.

Revers (encuny B): ☉ SIT ☉ **NOBEN** ☉ DOMINI ☉ **BE**. Creu interior dins d'orla lobulada amb F i corones als espais. Les lletres F al segon i tercer quarts; les F dretes respecte del punt central de la creu.

Pes: - g. Diàmetre: 22 mm.

Nº 3. BERGUA, IBÁÑEZ & LIZARRAGA, 1991, núm. 8, var. 1.

Anvers (encuny A): ☉ F ◦ **ERNANDVS** ☉ D ☉ G ☉ R ☉ **NA** (A llatina i V annexades). Armes de Navarra coronades emmarcades dins d'una fina línia.

Revers (encuny C): ✱ ☉ SIT ☉ **NOBEN** DOMINI ☉ **BE** ◦ (la creu de l'inici tombada en forma de X). Creu interior dins d'orla lobulada amb F i corones als espais. Les lletres F al primer i quart quarts; les F dretes respecte del punt central de la creu.

Pes: - g. Diàmetre: 22 mm.

ROS, 2013, núm. 4.1.13, var. 1

Nº 4. Mig ral inèdit.

Anvers (encuny B):

✱ ☉ F ◦ **ERNANDVS** ☉ D ☉ G ☉ R ☉ **NHVRR**

(creu trevolada de l'inici tombada en forma de X). Armes de Navarra coronades, emmarcades dins d'una fina línia.

Revers (encuny A): ☉ SIT ☉ **NOBEN** ☉ DOMINI ☉ B. Creu interior dins d'orla lobulada amb F i corones als espais. Les lletres F al primer i quart quarts; les F dretes respecte del punt central de la creu.

Pes: 1,45 g. Diàmetre: 22 mm.

Arxiu Vall-Ilosera

L'aparició d'aquest nou exemplar ens aporta un segon encuny d'anvers diferent dels fins ara coneguts, amb la varietat del final de llegenda NAVARRE en la forma completa, rarament visible, majoritàriament en els dobles rals d'or; presenta les A en la forma gòtiques. També volem subratllar la peculiaritat de la creu de l'inici de la llegenda, que només apareixia en el mig ral amb el revers d'encuny C.

BIBLIOGRAFIA

BARTHE, 1843 – Barthe, Juan Bautista. – *Colección de documentos para la historia monetaria de España*. Madrid, 1843.

BERGUA, IBÁÑEZ & LIZARRAGA, 1991 – Bergua Arnedo, Javier; Ibáñez Artica, Miguel & Lizarraga Arizmendi, Joaquín – *Historia de la moneda de Navarra* (2 volums: I, *Edades antigua y media*, i II, *Edades media-moderna y contemporánea*). Ed. Herper, Pamplona, 1991.

DE CRUSAFONT, 1982. De Crusafont i Sabater, Miquel. *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (785-1516)*. Ed. Vico. Madrid, 1982.

DE CRUSAFONT, 1992. De Crusafont i Sabater, Miquel. *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra. Medievo y tránsito a la Edad Moderna*. Ed. Vico & Segarra. Madrid, 1992.

DE CRUSAFONT, 2009. De Crusafont i Sabater, Miquel. *Catàleg General de la Moneda Catalana*. SCEN-IEC. Barcelona, 2009.

DE CRUSAFONT, 2015. De Crusafont i Sabater, Miquel. *Història de la moneda de la Corona catalano-aragonesa medieval (Excepte els comtats catalans) (1067/1162-1516)*. SCEN-IEC. Barcelona, 2015.

DE FRANCISCO, 2000 – De Francisco Olmos, José María. “La moneda navarra en la Edad Moderna. Problemas documentales. Tipos y leyendas”. *Revista General de Información y Documentación*, vol. 10, núm. 2, 2000.

HEISS - Heiss, Aloïss. *Descripción general de las monedas hispano-cristianas desde la invasión de los árabes*. Madrid, 1865-1869 (reimpresió, Saragossa, 1963).

IBÁÑEZ, 2000 – Ibáñez Artica, Miguel. “La numismàtica medieval navarra: antecedentes y situación actual”. *Numisma* 2000, núm. 244, p. 60-113.

JUSUE & RAMÍREZ, 2002 – Jusué Simonena, Carmen & Ramírez Vaquero, Eloísa. *La moneda en Navarra*. Colección Panorama 9. Pamplona, 1987 (1a edició) i 2002 (2a edició).

MUSEO NAVARRA, 2001 – *La moneda en Navarra*. Museo de Navarra, Pamplona. Exposición: 31 de mayo a 25 noviembre de 2001.

MARÍN, 1975 – Marín de la Salud, Jorge. *La moneda navarra y su documentación 1513-1838*. Madrid, 1975.

ROS, 2013 – Ros Arrogante, Ricardo. *Catálogo general de la moneda de Navarra. Siglos II a. C. al XIX d. C.* Colección Montejurra. Estella-Lizarrá, 2013.

VQR, 1892 - Vidal Quadras y Ramon, Manuel. *Catálogo de la Colección de Monedas y Medallas de Manuel Vidal Quadras y Ramón*. A. López Robert, Impresor. Barcelona, 1892 (4 volums). Puvill Editor, Barcelona, 1975 (reimpressió).